

Eesti luterlik kirikuruum 18. sajandil

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti tuleviku heaks

Reet Pius
Tartu Ülikool

27. veebruar 2014 Pärnu

Kaasaegsed autorid

- **August Wilhelm Hupel . Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Bd. 1**
Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1774
- **Johann Christoph Brotze. Estonica.**
Koostanud Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viires. Tallinn: Estopol OÜ, 2006

Vaterländische
Merkwürdigkeiten

Erster Theil

Topographie und Geschichte,
der vornehmsten alten Schloßer, Klö-
ster und anderer merkwürdigen Örter in
Lief-^{land} Esth- und Curland

in
alphabetischer Folge
mit
ansehnlichen Grundrissen und Abbildungen
aus Licht gestrichet
durch

Edwardt Körber

Prediger zu Weidau.

1802.

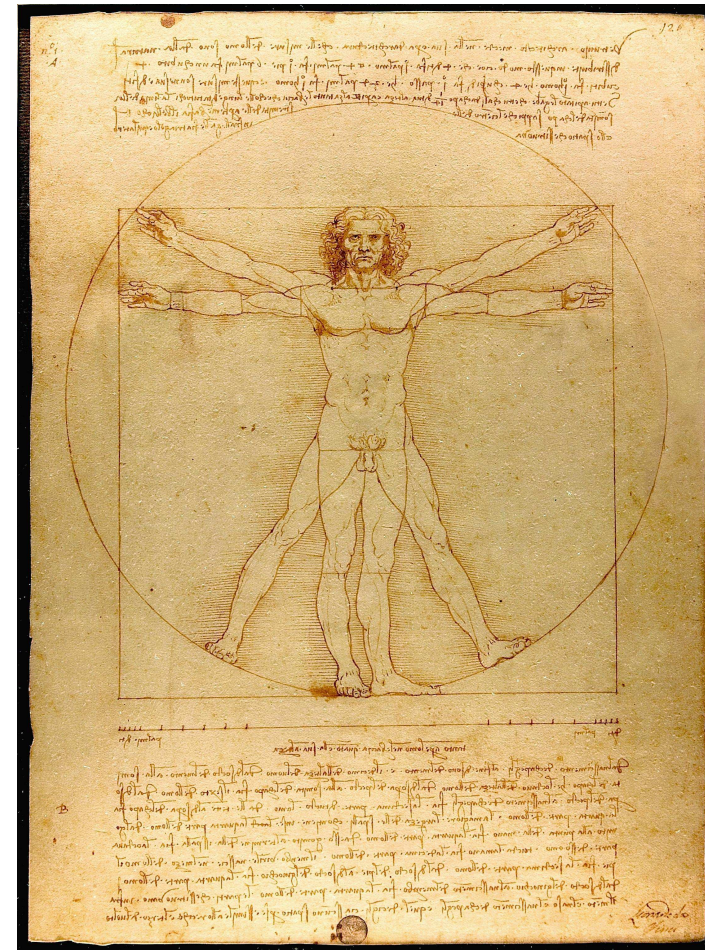
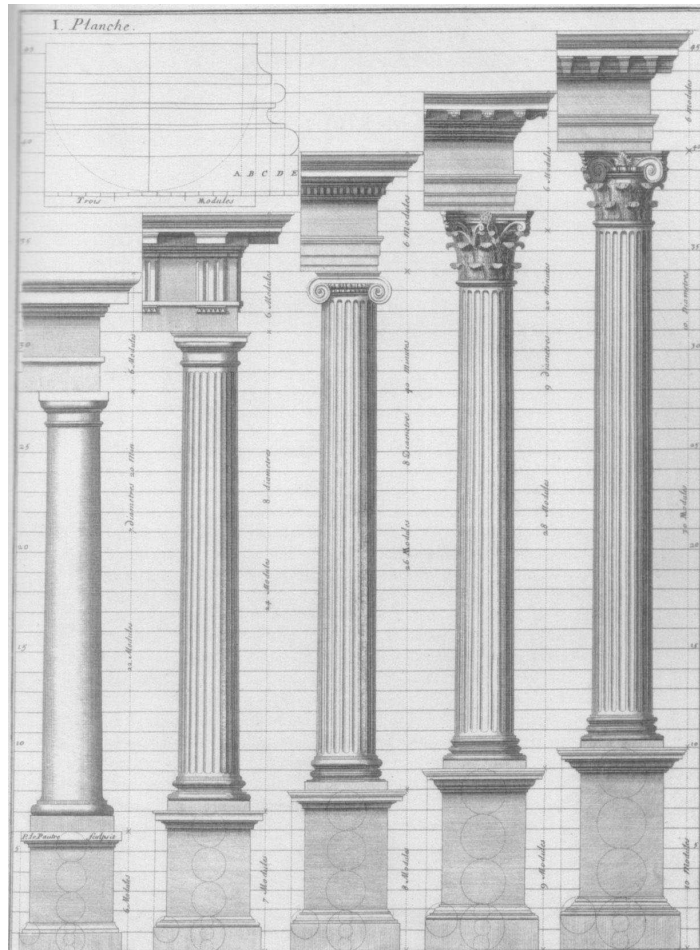
Saksa evangeelne kirikuehitus ja pilditeoloogia

Reformatsioonimeelsed kirikuehituse teoreetikud pöördusid kristluse lätete juurde.

Marcus Vitruvius Pollio (umbes 80– 25 eKr) oli **Vana-Rooma** kirjanik, arhitekt ja insener.

“Kümme raamatut arhitektuurist”, milles kirjeldab korintose sammast, mille autoriks peab Saalomoni templi arhitekti Tüürose Hiiramit [Huuram].

Marcus Vitruvius Pollio (umbes 80–25 eKr)

- Vitruvius lisas täiuslikule kujundile (homo quadratus - "nelinurkne inimene") samuti ringi, mille keskpunktiks sai inimese naba. Leonardo da Vinci "Vitruviuse inimene" on kõnekas näide, mismoodi inimlik (nelinurk) ja jumalik (ring) on kahe kujundiga ideaalseks sünteesiks sobitatud.

Salomon de Bray 1597-1664

Architectura moderna
ofte bouwinge van onsen
tyt. Cornelis Dankert
1631.

Eelkäija Prantsuse arhitekt
Philibert de l'Orme (1514
–1570).

Saalomoni templiehitus (1Kn, 1Aj, 2Aj)

- Ta püstitas sambad pealöövi eeskoja ette; ta püstitas samba paremale poole ja nimetas selle Jaakiniks „**ta tugevdab**“; ta püstitas samba vasakule poole ja nimetas selle Boaseks „**temas on jõud**“
- Sammaste otsad olid tehtud õiekujuliselt. Nõnda viidi lõpule töö sammastega.

- Ja need on mõõdud, mis Saalomon Jumala koja ehituseks määras: pikkus, vana küünramõõdu järgi, kuuskümmend küünart ja laius kakskümmend küünart. (30x10 meetrit)

Kristliku arhitektuuriteooria taevalikuse idee

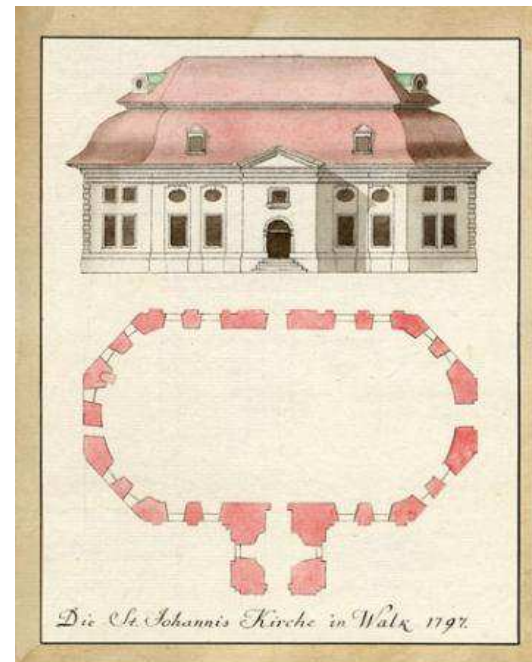
- Matemaatik Nicolaus Goldman (1611-1665) ja **Leonhard Christoph Sturm** (1669-1719), Altdorfi ülikooli matemaatika ja füüsikaproffessor.

Vajadusest tingitud

- Eestimaa rahvastik
- 1725 – 170 000
- 1790 – 500 000

- Liivimaale ehitati 18. sajandi II poolel Pärnu Elisabethi (1747), Tõstamaa (1763), Vändra (1787), **Karksi (1778)**, Põltsamaa Nikolai kirik (1751), Äksi (18. saj), Kambja (18. saj), Rõngu (18. saj), **Kodavere (1777)**, Torma (18. saj), **Valga Jaani (1787-1816)**, Sangaste (18. saj), Võru Katariina (1788-1793), Rõuge (18. saj.), **Räpina (1785)**.

Vaivara kirik

Hupel Vaivara kirikust

- Im Jahre 1775 wurde die ganz neue steinerne, eine **der schönsten** in Lief- und Ehstland, fertig; sie ist mit vieler **Gipsarbeit verziert** und mit **doppelt übereinander stehenden Fenstern** versehen.

August Wilhelm Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Nachtrag zum ersten Bande, Riga, 1777, lk. 23.

Karksi kirik

- Seit 1774 ward am letzten Ort eine hübsche Kirche von Stein erbaut. Hupel lk. 71

Karksi kiriku välisvaade

Tarvastu kirik, 1792

Kiriku sisustusest

- Hupel räägib altarist ja kantslist, kuid ei täpsusta.
  - Karksi kiriku ilust rääkides rõhutab ta avara käärkambri olemasolu.
  - Vaivara kiriku puhul kahekordseid aknaid.
- Valgus lõi kirikus taevase õhkkonna.

Daß in vorstehender Schrift „Maria ja in gel Kanbrief“ nichts wider die heilige Schrift und unsere Bekenntniskriften enthalten sei, wird von dem Defellichen Evangelisch-Lutherischen Consistorio bedürftelst attestiert.

Kreuzburg, am 31. December 1660.

Im Namen und von wegen des Defellichen Evang.-Luther. Consistorii
G. v. Wilsdenstube, Präsident.

No. 410. (L. S.)

Ed. v. Sag, stellv. Secr.

Luterliku retaabli pildiprogramm

- Püha õhtusöömaaeg
- Ristilöömine
- Kristuse ülestõusmine
- Kristuse taevaminek
- Kristuse kirgastumine (Verklärung)
- Kristuse haudapanek
- Ristilt võtmine
- Naised Kristuse haua

Kantselaltarid Eestis

- Pastor on valgustatud õpetaja ja kantsel on tema lektorium
- Tuhala kiriku kantselaltar 1777
- Karksi kiriku kantselaltar 1774
- Rápina kiriku kantselaltar 1785

- Vidzemes (Lõuna-Liivimaa) 13 kantselaltarit, millest mitmed tänapäeval ka säilinud.
- Neist kolme autor **Carl Gottlob Appelbaum** (sündis Radeburgis Saksimaal, Riias 1753)
- Tuntud Riia ehitusmeister **Christoph Haberland**, kes on Aluksne, Valga Jaani ja Võru Katariina kiriku arhitekt, on kolme kantselaltari autor Lätis. Kaur Alttoa arvates on ka Võru kirikus olnud kantselaltar.

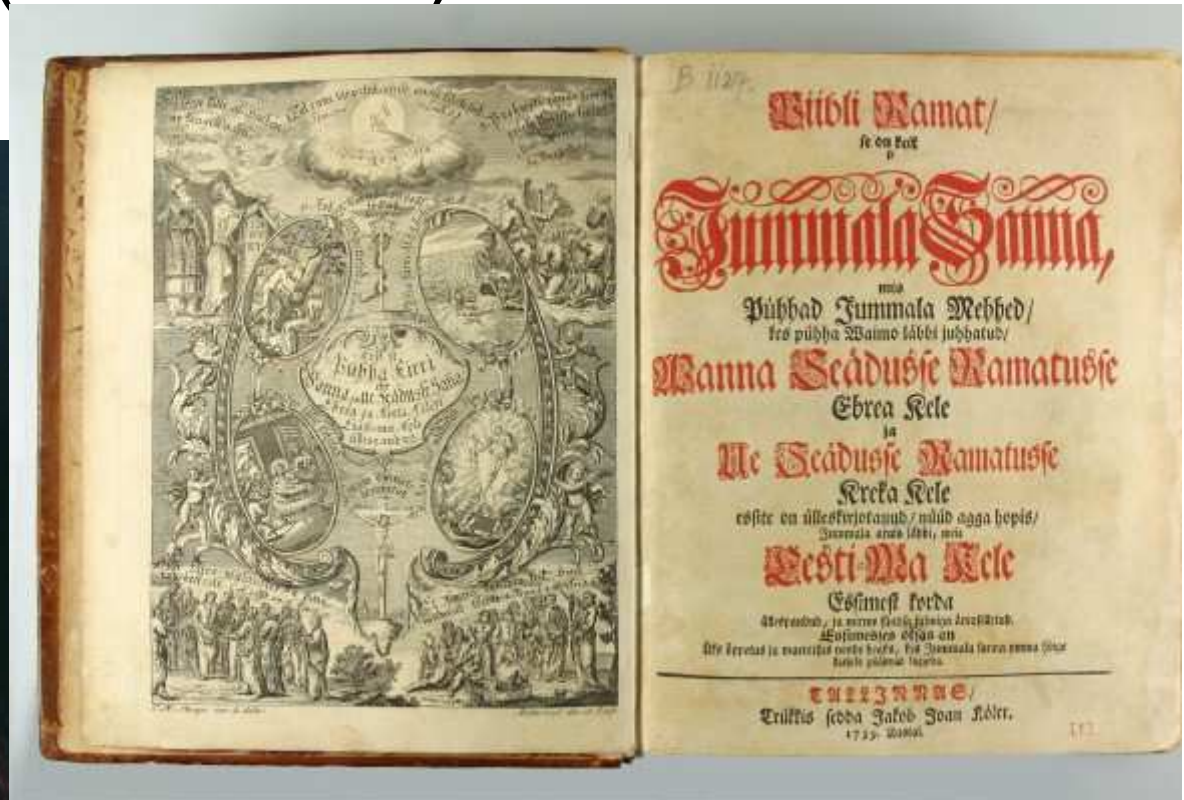

- 1736 Urvastes esimene vennaste kogudus
- 1740 aastate Vennastekoguduse ehk hernhuutluse liikumisest oli haaratud Hargla, Rõuge, Karula, Sangaste, Rõngu, Otepää, Kanepi, Põlva, Võnnu, Kambja, Nõo, Tartu, Puhja, Rannu, Vastseliina, Räpina, Tarvastu, Helme, Karksi, Põltsamaa. Kõige aktiivsem tegevus oli Urvastes.
- 1742 tehti sellele lõpp

1664 Katariina II

- Katariina II lubas 1664. aastal vendadel taas Venemaale tulla.
- Sellega legaliseeriti vendade tegevus ka Liivimaal
- 1817 täielik tegevusvabadus keiser Aleksander I ajal
- Aktiivne tegevus kuni 1857 aastani, mil lõpetati misjoniprojekt.

Krahv Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-1760)

Vennastekoguduste tähendus

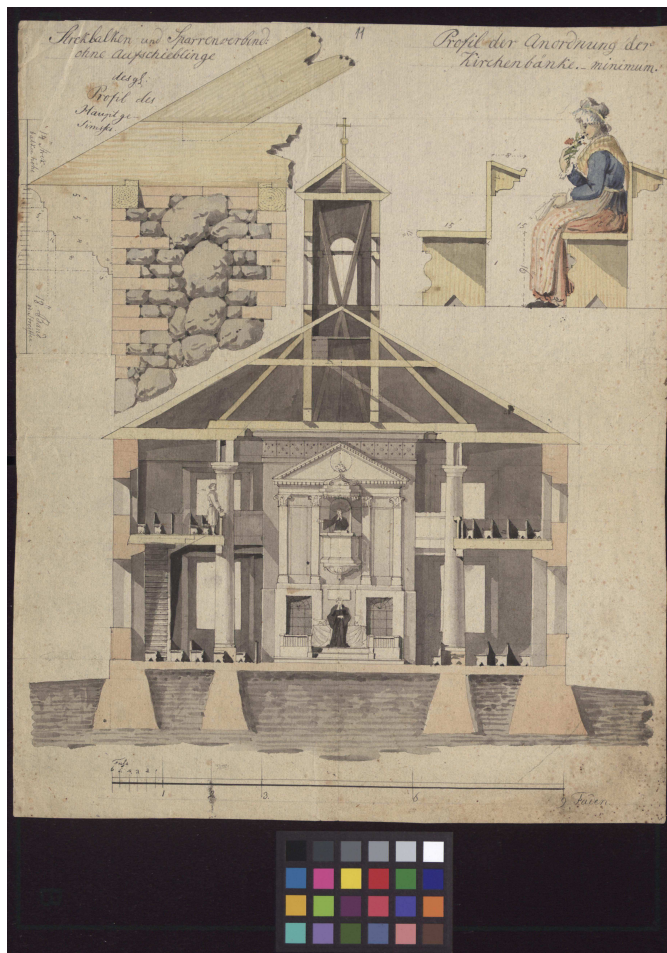
- Teoloog Riho Saard on nimetanud vennastekoguduste liikumist Liivimaa valgustuseks
- Koguneti paluma, laulma ja piiblit lugema
- Lugemis- ja kirjutamisoskuse levitamine, tõlgiti usule äratavat kirjandust, kirjutati ise. Asutati ja peeti ülal talurahvakoole.
- Euroopa kultuuriruumi osaks

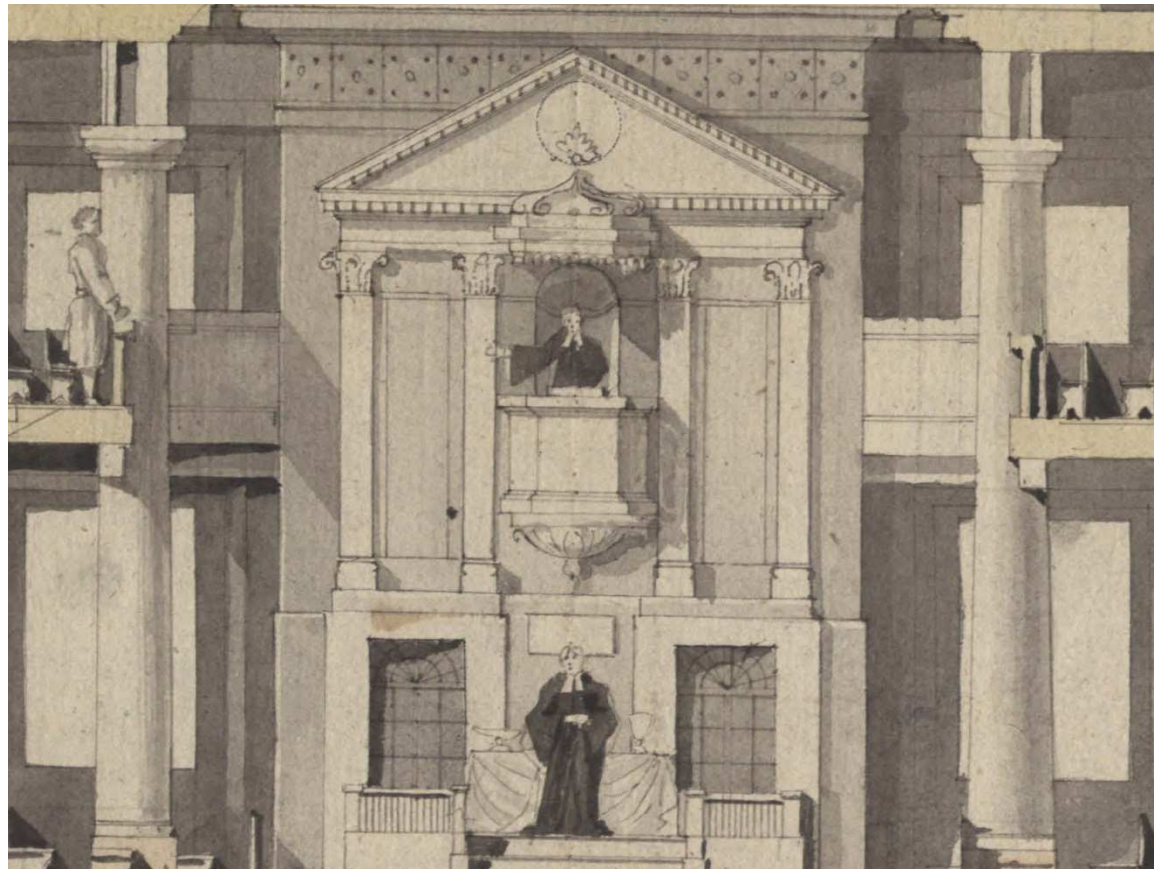

Johann Wilhelm Krause. Luteri kirik. Pikihoone ristlõige.
Dateerimata (u 1816-1820). Tartu Ülikooli Raamatukogu.

Kantsel-altar J.W. Krause joonistusel

Luteri kirik. Pikihoone ristlõige. Dateerimata (u 1816-1820). Tartu Ülikooli Raamatukogu.

Au olgu Jumalale kõrges!

